

KAPITEL 5

Er kvinder og mænd ligestillede?

I den beskrivelse af kvindernes stilling i det danske samfund, som er givet i afsnit III.B., har man så vidt muligt undladt at tage stilling til, i hvor høj grad den beskrevne situation skal karakteriseres som ligestilling eller ikke. Som der er gjort rede for i det foregående afsnit, kan ligestillingsbegrebet ikke i sig selv give os en objektiv målestok, der gør det muligt i ethvert tilfælde at afgøre, om parterne er eller ikke er ligestillede. I nogle tilfælde vil alle eller næsten alle være enige om, at der foreligger forskelsbehandling, i andre vil forskellige mennesker vurdere den samme situation forskelligt, fordi de ikke bruger samme målestok, dvs. samme vurderingskriterier. Hvis ikke der på forhånd er enighed om, hvilke kriterier der skal lægges til grund for vurderingen, kan man heller ikke vente at komme til enighed om selve vurderingen.

Det er imidlertid ikke muligt at give en beskrivelse som i afsnit III.B. uden i et vist omfang at tage stilling til vurderingen af situationen. Når beskrivelsen fremhæver forskelle eller ligheder mellem kvinders og mænds placering på visse områder af samfundslivet, er det fordi det i almindelighed er disse områder, diskussionen om ligestillingsproblematikken refererer til, og fordi forskellene i hvert fald af nogle betragtes som eksempler på, at der ikke er ligestilling. Når andre muligheder for at opdele kvinder og mænd i kategorier forbigås i tavshed, kan det være fordi der ikke foreligger talmateriale til belysning af forholdene, men det kan også være fordi de anses for uinteressante i denne forbindelse, da de ikke plejer at blive betragtet ud fra synspunktet ligestilling. F. eks. går kvinder og mænd i almindelighed forskelligt klædt, og alt efter hvilke vurderingskriterier man anlægger, vil man finde fordele ved kvindedragten og ulemper ved mandsdragten eller omvendt, men disse forskelle betragtes i almindelighed ikke som manglende

ligestilling mellem de to køn og er derfor ikke omtalt i afsnit III.B.

Hvis situationen skal karakteriseres som forskelsbehandling i alle de tilfælde, hvor en eller anden kategori af befolkningen ikke omfatter *lige mange* kvinder og mænd, er de to køn ikke ligestillede. Beskrivelsen omfatter jo hovedsagelig områder, hvor dette ikke er tilfældet. På den anden side forekommer det vanskeligt at begrunde en sådan rent talmæssig ligestilling på ethvert område, og det ville formentlig føre til absurde resultater, hvis man prøvede at gennemføre den i praksis.

For at kunne give mening må vurderingen foretages som en total eller gennemsnitlig sammenligning af alle mænd og alle kvinder ud fra et eller flere generelle vurderingskriterier. Sådanne kriterier omtales sjældent i den løbende diskussion, idet denne for det meste tager form af en påvisning af, at der på en eller anden måde gøres forskel på kvinder og mænd, og dette i sig selv anses for bevis for, at de to køn ikke er ligestillede. Sådanne påvisninger gør det imidlertid muligt indirekte at drage slutninger om, hvilke vurderingskriterier der lægges til grund ved sammenligningen. Når den ene part hævdes at blive uretfærdigt behandlet, må det, som den anden part får ved forskelsbehandlingen, anses for at være af værdi. Hvis den ene part får noget, som den anden ikke får, men dette »noget« af begge parter anses for ligegyldigt og værdiløst, vil situationen ikke blive opfattet som forskelsbehandling; det vil antagelig ikke engang blive bemærket, at der er tale om en situation, som kan vurderes ud fra synspunktet forskelsbehandling eller ikke forskelsbehandling.

Som eksempel kan man tage den situation, at to mennesker skal gennem en dør, som ikke er bred nok til, at de kan gå igennem den samtidig. Hvis man har den opfattelse, at den, der går *først* gennem døren, derved erhverver noget

værdifuldt, f. eks. et bevis på, at andre anser den, der går først, for at være den mest betydningsfulde og ansete person af de to, vil det kunne betragtes som forskelsbehandling, at den ene går først, selv om den anden ikke anerkender, at han eller hun har en sådan højere status. Hvis der f. eks. er mulighed for, at der lurer en fare på den anden side af døren, kan man have den opfattelse, at den, der går *sidst*, erhverver noget værdifuldt, nemlig større sikkerhed mod overlast, og den, der tvinges til at gå først gennem døren, kan da opfatte det at gå *sidst* som en uberettiget fordel for den anden. Hvis ingen af parterne forbinder rækkefølgen med noget som helst af værdi, vil man ikke tillægge det betydning, om den ene eller den anden går først; man vil antagelig ikke engang lægge mærke til, hvem der gør det – men vil måske af en trediemand blive gjort opmærksom på, at det er forskelsbehandling, fordi denne mener, at det er bedre at gå først end *sidst* eller omvendt.

Ved at observere, hvilke situationer der af den ene af de implicerede parter, eller eventuelt af udenforstående, betegnes som forskelsbehandling, har man altså mulighed for at finde ud af, hvad det er for værdier, der lægges til grund for vurderingen. Hvis der kan være tale om flere forskellige vurderingskriterier, kan man risikere ved denne fremgangsmåde at vælge et forkert, altså komme til at tro, at protesten mod forskelsbehandling tager sigte på noget, som de protesterende overhovedet ikke tillægger betydning, og til gengæld overse det virkelig betydningsfulde. Nedenfor forsøges nogle af de i denne forbindelse mest nærliggende vurderingskriterier (sociale værdier) taget op til diskussion.

1. Ideologisk begrundet lighed.

Det kan tænkes, at kravet om ligestilling udelukkende har en ideologisk baggrund, dvs. at det i sig selv anses for mere værdifuldt, at mennesker er ens, end at de er forskellige. Hvis man accepterer denne begrundelse, vil det være uden interesse, om den ene eller den anden part erhverver eller mister noget ved forskellen; det er i sig selv et onde, at der er en forskel, og ondet må søges afhjulpet. Denne indstilling kan kun føre til skuffelser. Menneskene er ikke ens, og det er næppe heller muligt at gøre dem fuldstændig ens på alle områder.

Hvis man herimod indvender, at det heller ikke er alle forskelle, der skal afskaffes, idet visse forskelle er betydningsløse, og andre måske endog værdifulde, har man forladt det ideologisk rene grundlag. Opdelingen af forskellene i mere eller mindre betydningsfulde kan ikke foretages på grundlag af lighedskravet. Man må introducere nogle supplerende værdier for at afgøre, hvornår en forskel er forenelig med ligestilling og hvornår ikke.

2. Andre sociale værdier.

Nogle af de mest nærliggende af sådanne sociale værdier er magt, indflydelse, prestige, anseelse og økonomisk formåen. Når værdierne kaldes sociale, betyder det, at der i samfundet eller i hvert fald inden for væsentlige dele af samfundet er enighed om, at disse ting er ønskværdige og derfor værdifulde. De nævnte begreber er ikke helt klart definerede, de overlapper delvis hinanden, og man kunne nævne andre af nogenlunde tilsvarende beskaffenhed. Fælles for dem er, at de er tilbøjelige til at være indbyrdes forbundne, og at de ofte er knyttet til bestemte positioner i samfundet.

Magt eller indflydelse er som omtalt i afsnit III.B.6. fortrinsvis knyttet til positionerne i det politiske system, i hvert fald når der er tale om magt over større grupper af mennesker. Men selv i de mindste sociale systemer, f. eks. et ægteskab, kan man tale om magtudøvelse i det omfang den ene part påvirker den andens handlinger. Hvis kvindernes stilling i samfundet vurderes ud fra den politiske magtfordeling, fremgår det klart af afsnit III.B.6., at der langt fra er ligestilling. Langt de fleste af de positioner i samfundet, som giver formel indflydelse, indehaves af mænd. Inden for erhvervslivet er tilstanden omtrent ligesådan. Derimod er der meget, der taler for, at magten i familierne er nogenlunde ligelig fordelt mellem kvinder og mænd, dog formentlig sådan, at kvinderne gennemgående er de stærkeste på visse områder, mændene på andre. Særlig på det økonomiske område har mændene i de fleste tilfælde mulighed for at udnytte deres stilling som erhververe af kontant indtægt til at tiltage sig større magt, og denne mulighed bliver utvivlsomt i mange tilfælde udnyttet.

Prestige eller anseelse er i høj grad knyttet til de positioner, som indebærer indflydelse, og kvinderne er antagelig lige så lidt ligestillede

efter dette vurderingskriterium som efter magtkriteriet. Der kan dog også i nogle tilfælde være prestige forbundet med stillinger, som ikke giver indehaveren nogen særlig stor indflydelse, f. eks. stillinger som er erhvervet på grund af præstationer inden for videnskab, litteratur, malerkunst, musik, teater, film, sport osv. Men også på disse områder gælder som hovedregel, at de mest ansete personer er mænd. En undtagelse gælder, hvor grundlaget for positionen helt eller delvis er skønhed, charme, yndefuld fremtræden el. lign., altså bl. a. for skuespillere, filmstjerner, balletdansere, mannequiner eller fotomodeller.

Økonomisk formåen, dvs. mulighed for at disponere over indtægt eller formue, er også i høj grad forbundet med de samme positioner, som indebærer magt og anseelse, og der er derfor en tilsvarende ulighed, når dette vurderingskriterium lægges til grund. Specielt hvad angår indtægtserhvervelsen er der en udtalt forskel. Det er tvivlsomt, om der er lige så stor forskel med hensyn til formuebesiddelse. Som omtalt s. 67 f. gælder det, at mænd i højere grad end kvinder *erhverver* (indtægt), hvorimod kvinder måske i højere grad end mænd *arver* (formue). De økonomiske dispositioner, som foretages på organisationers og private virksomheders vegne, besluttet utvivlsomt overvejende af mænd, medens der næppe er en tilsvarende forskel med hensyn til de dispositioner, der foretages på de private husholdningers vegne.

Magt, anseelse og penge er værdier, som ofte identificeres med det moderne, industrialiserede samfund. Sammenstillingen gøres ofte med en kritisk holdning over for denne type samfund, netop fordi dets medlemmer siges at lægge så stor vægt på det materielle, på produktion, erhvervelse og forbrug af materielle goder, og fordi magt og anseelse er så nært forbundet enten med de centrale positioner i forbindelse med produktionen og dens afsætning, eller med placering på politiske poster, hvor man hovedsagelig beskæftiger sig med de økonomiske problemer i forbindelse med opretholdelsen af fuld beskæftigelse og en stor og voksende produktion. De, der indtager en kritisk holdning til dette produktions-, forbruger- eller præstations-samfund, må anse andre sociale værdier for mere betydningsfulde end dem, der stræbes efter i dette samfund. I det følgende drøftes nogle af de mulige, alternative værdier.

Frihed i betydningen mulighed for at vælge

sine handlinger uden tvang eller tryk fra andre er en sådan værdi. Forholdet mellem frihed og magt er komplementært i den forstand, at ét menneskes magt begrænser andres frihed. På den anden side er det ikke givet, at den, der har stor formel magt, også selv har meget frihed. F. eks. vil en politisk leder være bundet af sit partis program og af hensynet til de vælgere, der har valgt ham og gerne skulle gøre det igen, og lederen af en erhvervs virksomhed vil være bundet af nødvendigheden af at opretholde et tåleligt arbejdsklima, af overskømmelser med fagforeninger, kontrakter med leverandører og kunder, hensyn til konkurrenternes dispositioner osv.

Selv om mændene i det danske samfund må antages at have større magt end kvinderne, er det derfor ikke sikkert, at de også har større frihed. I *familierne*, i forholdet mellem ægtefællerne indbyrdes, er der en direkte sammenhæng mellem magt og frihed. Hvis man går ud fra, at mand og hustru gennemgående har lige megen magt, vil de også i deres indbyrdes forhold have nogenlunde samme frihed. I et vist omfang reguleres ægtefællernes indbyrdes forhold dog også af hensynet til omverdenens forventninger, f. eks. som de kommer til udtryk i kønsrollerne, og for så vidt den mandlige kønsrolle i nogle henseende giver større spillerum end den kvindelige, f. eks. med hensyn til at have seksuelle forbindelser uden for ægteskabet, gå på restauration, bruge tid og penge på fritidsinteresser m. m., vil mænd have større frihed end kvinder. Når den udearbejdende gifte kvinde ventes at passe husholdningen i fuldt omfang ved siden af sit erhverv, betyder det ekstra arbejde også en begrænsning af hendes frihed.

I *arbejdssituationen* må man antage, at selvstændige og arbejdsledere med det foran omtalte forbehold har større frihed end ansatte og underordnede. Imidlertid spiller også den daglige arbejdsituation en rolle: om arbejdstiden kontrolleres, eventuelt ved kontrolstempeling, i hvor høj grad arbejdet er bundet til en bestemt arbejdsplads, om det foregår under konstant, periodisk eller helt uden opsyn af overordnede, om den præsterede arbejdsmængde kan tælles eller måles, og om den faktisk bliver det osv.

Selv om en mindre del af kvinderne end af mændene har selvstændige eller ledende stillinger, er det for det første kun relativt få mænd, der har sådanne stillinger, og disses

frihed vil som foran beskrevet i mange tilfælde være begrænset. For det andet vil der med hensyn til frihed i den foran beskrevne forstand være en karakteristisk forskel mellem dem, der er ansatte i underordnede stillinger, alt efter om de er arbejdere eller funktionærer. Arbejderne, især de ufaglærte i industrien, må i almindelighed antages at arbejde under mindre frie forhold end funktionærerne. Da en større del af de erhvervsmæssigt beskæftigede kvinder end af mændene er funktionærer og en mindre del arbejdere (dog relativt lige mange ufaglærte arbejdere), er det muligt, at kvinderne i erhvervslivet gennemgående har mindst lige så stor frihed som mændene. Det, at mange kvinder hævdes i mindre grad end mænd at identificere sig med arbejdet og virksomheden, og ofte er mindre afhængige af lønnen end mændene, kan også give dem større frihed i selve arbejdsituationen. For den betydelige del af kvinderne, som slet ikke er erhvervsmæssigt beskæftigede, er der i hvert fald mulighed for væsentlig større frihed i arbejdsituationen end for de erhvervsarbejdende, selv om mange, især når de har små børn, er mindst lige så bundet til »arbejdspladsen« som industriarbejderne.

Konklusionen med hensyn til frihed må blive, at der på dette som på andre områder er store individuelle forskelle både for kvinder og mænd, at der måske også er visse generelle forskelle mellem kvinder og mænd med hensyn til visse arter af frihed, men at man ikke med sikkerhed kan fastslå, om kvinderne totalt set har mere eller mindre frihed end mændene.

Sikkerhed eller *tryghed*, dvs. forvisning om, at sandsynligheden for pludselige og ubehagelige ændringer i levevilkår er ringe, er også værdier, der sættes højt. Det gælder både på det økonomiske område, hvad forsikrings- og pensionsordninger vidner om, og på andre områder, f. eks. det helbredsmæssige. Med hensyn til *økonomisk tryghed* må man antage, at alle en families medlemmer har samme vilkår, således at der, så længe familien fungerer normalt, ikke er forskel på mænd og kvinder i denne henseende. Hvis et af familiens medlemmer dør eller bliver uarbejdsdygtig, er vilkårene imidlertid ofte forskellige. Hvis det er manden, der dør eller mister indtægtsevnen, betyder det i mange tilfælde, at familiens hidtidige økonomiske grundlag i form af pengeindtægt forsvinder helt, hvorimod det i tilfælde

af hustruens død i højere grad vil være en arbejdspræstation, der unddrages familien. I det omfang, tabet af ægtefælle erstattes ved en forsikringssum eller pensionsydelse, kan familien opretholde sin levestandard, eventuelt ved at betale for at få arbejdet udført af andre. Kvinder er langt hyppigere end mænd sikrede på denne måde mod følgerne af tabet af ægtefællen, f. eks. er utvivlsomt de fleste livsforsikringer tegnet på mandens liv. (Om enkemandspension se s. 21). For de hustruer, som i tilfælde af mandens død ikke er sikret ved en livsforsikring eller pensionsforsikring, vil forringelsen af den økonomiske situation ved ægtefællens død imidlertid i almindelighed være alvorligere end for en mand i den tilsvarende situation. Ved separation eller skilsmisse vil i almindelighed begge ægtefællernes økonomiske situation blive forringet, men det er sandsynligt, at tilbagegangen ofte vil være mest følelig for hustruen.

Med hensyn til muligheden for anden pludselig forringelse af indtjeningsmulighederne, f. eks. ved arbejdsløshed, gælder ligeledes, at familiemedlemmerne i almindelighed har samme vilkår, hvad enten de er helt afhængige af mandens indtægt, eller der er flere familiemedlemmer, der tjener penge. Hvad angår den individuelle indtægt anses funktionærer for at nyde større tryghed end selvstændige og arbejdere, og da en større del af kvinderne end af mændene er funktionærer, stilles kvinderne på dette område måske noget bedre. Også den relative indkomstforringelse, som opstår ved at gå glip af en advancementsstilling eller en forretningskontrakt, som en konkurrent løber af med, må antages at ramme mænd i højere grad end kvinder, ligesom mænd formentlig hyppigere end kvinder har stillinger, hvor indtægten er betinget af en form for konkurrence med dertil hørende risiko for at tabe.

Mændenes større deltagelse i konkurrencen om at gøre karriere menes også at have indflydelse på *helbredet*, idet bl. a. kredsløbssygdomme, som almindeligvis sættes i forbindelse med stress, forekommer hyppigere hos mænd end hos kvinder. Mænd har også hyppigere end kvinder farlige erhverv, i hvert fald for så vidt det drejer sig om håndgribelige, fysiske farer i forbindelse med arbejdets udførelse, medens det formentlig er mere tvivlsomt, i hvilken retning forskellen går, hvor der er tale om arbejdsforhold, som mere indirekte kan være skadelige for helbredet.

Som yderligere eksempel på sociale værdier kan nævnes *positive medmenneskelige relationer*, dvs. det at være accepteret og selv acceptere andre, at give og modtage udtryk for kærlighed, venskab, hengivenhed osv. Både i familien, hvor f. eks. omsorg og pleje af børn og syge overvejende er kvindelige sysler, og i arbejdssituationen, hvor omsorgs- og servicefunktioner overvejende er kvindearbejde, må det antages, at kvinderne i sådanne relationer i højere grad end mændene står som ydere, og måske også som modtagere. For erhvervsarbejdets vedkommende er det værd at bemærke, at en konkurrencesituation til en vis grad udelukker disse mellemmenneskelige relationer, hvilket også betyder, at mænd må antages i mindre grad end kvinder at kunne nyde godt af dem, jfr. foran.

Muligheder for *personlig udfoldelse* nævnes også hyppigt som noget værdifuldt. Disse muligheder hænger sammen med den grad af *frihed*, individet har til selv at vælge sine handlinger, jfr. foran, men er i øvrigt betinget dels af individuelle evner, dels af den enkeltes ønsker med hensyn til, i hvilke retninger disse evner søges udviklet. Mulighederne for personlig udfoldelse begrænses, f. eks. hvis individet afskæres fra former for uddannelse, som er nødvendige for at udvikle de ønskede færdigheder, eller fra erhvervspositioner, hvor der er særlig adgang til at udnytte dem. Begrænsningerne kan også tage form af tryk som tvang eller særlige forventninger fra omgivelserne i retning af aktiviteter, som udelukker udfoldelse i den ønskede retning. Navnlige omfatter kønsrollerne et sådant sæt af forventninger, som af den enkelte kvinde eller mand kan føles som begrænsninger af hendes eller hans udfoldelsesmuligheder, hvis ønskerne går i retning af aktiviteter, som ikke er i overensstemmelse med kønsrollen.

Som det er påvist i afsnit III.B., er der hverken med hensyn til uddannelse eller erhverv *formelle* begrænsninger af betydning, der kan siges at forfordele kvinderne. Derimod er der i nogle tilfælde uformelle barriereer, der gør det vanskeligt eller umuligt for kvinder at få adgang til visse stillinger. Den omvendte situation, at mænd reelt er afskåret fra visse stillinger, foreligger imidlertid også. For så vidt de beskæftigelser, det i overensstemmelse med den kvindelige kønsrolle passer sig for en kvinde at give sig af med, omfatter et mere begrænset udvalg end mændenes tilsvarende, og hvis

kvinder hyppigt nærer ønsker om at foretage sig nogle af de ting, der anses for mindre acceptable, må kønsrollerne siges at medføre en ulige stilling for kvinder og mænd.

I øvrigt medfører kønsrollerne, at det at være gift ikke betyder det samme for mænd og for kvinder, og det at have børn belaster kvinder mere end mænd. Det er blandt andet derfor, det er vanskeligere for kvinder end for mænd at gennemføre en uddannelse, hvis de gifter sig og får børn. Frafaldet ved universiteterne og læreanstalterne er betydeligt større for kvinder end for mænd, og det er især gifte kvinder, der falder fra.

Begreber som *trivsel* eller *tilfredshed* kan i en vis forstand siges også at repræsentere sociale værdier, idet de står for tilstande, som almindeligt anses for ønskværdige. Det er måske mere hensigtsmæssigt at betragte dem som en slags overbegreber for bl. a. de foran omtalte værdier. F. eks. kan *trivsel* siges at være en tilstand, hvor individet er i besiddelse af en sådan mængde af de forskellige sociale værdier, at hun eller han ikke nærer noget påtrængende ønske om, at tilstanden ændres. Der er altså tale om en relation mellem på den ene side den magt, anseelse, økonomiske formåen, frihed, tryghed osv., som den pågældende har, og på den anden side den mængde af disse værdier, som den pågældende anser sig for berettiget til. Undersøgelser på nogle arbejdspladser tyder på, at kvinders *trivsel* i arbejdssituationen gennemgående er større end mænds (især end faglærte mænds). Derimod ved man ikke noget om, hvorvidt kvindernes totale, gennemsnitlige eller individuelle *trivsel* i det danske samfund som helhed er større eller mindre end mændenes. Hvis en måling gav til resultat, at den ene part gennemgående havde højere *trivsel* end den anden, kunne det skyldes enten, at der tilfaldt denne part en større andel af de sociale goder, der især lægges vægt på, eller at denne part ikke fik en større andel af goderne, men havde lavere forventninger end den anden part, og derfor var lettere at tilfredsstille. Bortset fra vanskeligheden ved at måle eller vurdere de to køns relative stilling med hensyn til *trivsel*, er denne problematik utvivlsomt af væsentlig betydning, når det drejer sig om at tage stilling til spørgsmålet, om de to køn kan betragtes som ligestillede, og i benægtende fald hvilke muligheder der er for at gøre dem ligestillede.

3. Sammenfatning.

De foran omtalte begreber skal ikke betragtes som en udtømmende liste over sociale værdier. Formålet med at omtale dem har været dels at diskutere kvindernes situation med hensyn til de mest nærliggende vurderingskriterier, dels at gøre opmærksom på, at der er mange muligheder for at vælge vurderingskriterier, og at bedømmelsen af de to køns indbyrdes placering kan falde forskelligt ud, når den vurderes efter forskellige kriterier.

En sammenfattende vurdering giver til resultat, at kvinderne i det danske samfund langt fra er ligestillede med mændene, når vurderingen foretages med udgangspunkt i magt, prestige og økonomisk formåen. Disse vurderingskriterier repræsenterer utvivlsomt værdier, som sættes højt i det nuværende danske samfund. Der er dog næppe fuldstændig enighed om, at

de er de eneste, der skal tages hensyn til ved vurderingen af et menneskes samfundsmæssige placering, måske heller ikke om, at det er dem, der skal sættes højest. Desværre ved man ikke noget om, hvordan forskellige opfattelser på dette område er fordelt i befolkningen; der er formodentlig sociale forskelle, således at nogle samfundslag placerer værdierne i en anden rækkefølge end andre, og der er muligvis også kønsforskelle, således at kvinder hyppigere accepterer et bestemt værdihierarki end mænd, og omvendt. For at man skal kunne nå til enighed om vurderingen af de to køns indbyrdes stilling, må der være enighed om vurderingsgrundlaget, og kun hvis der kan opnås en sådan enighed, vil det være muligt at tilvejebringe en tilstand, der af det overvejende antal medlemmer af begge køn betragtes som ligestilling.